

Јована Војводић
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Докторске студије језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'373"18"
811.163.41:929 Milovuk K.
DOI 10.19090/ppj.2022.53.53-91
Примљен: 19. 5. 2022.
Прихваћен: 6. 10. 2022.

ТЕРМИНОЛОГИЈА У ПЕДАГОГИЦИ КАТАРИНЕ МИЛОВУК (1866)¹

САЖЕТАК

У раду се као примарни циљ истраживања поставља израда педагошког термилошког система у делу *Педагоџика* Катарине Миловук, штампаном 1866. године. Забележена грађа дата је у виду речника са дефиницијом и контекстом, а потом је подељена према семантичким пољима којима припадају термини, и према њиховом пореклу. На крају, анализирана грађа је упоређена са термилошким системом савременог српског језика.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: терминологија, педагогија, речник, термин, Катарина Миловук

1. Увод – појам терминологије

Назив *терминологија* потиче од латинског *terminus* што значи 'међа, граница, циљ' и *logos* што значи 'реч, говор' од којих је К. Готфрид Шуц, немачки професор поезије и реторике, сковао сложеницу *terminologie*. *Терминологија* је наука која проучава термилошки систем и означава скуп термина који именују одговарајуће појмове у одређеној области (Михаљевић 1998: 7).

¹ Прилог је настао као резултат истраживања на докторским студијама на предмету *Историја српског књижевног језика: његов јангардни њериод* под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

Милица Михаљевић у *Термиолошком љиручнику* (1998: 18) каже да није увек једноставно утврдити шта је термин, а шта лексема општег лексичког фонда. Често се дешава да термини продиру у општи лексички фонд, и обрнуто, што је очекивано, јер су настали у истој језичкој заједници. Данко Шипка (2006: 151) наводи особености које термини морају да поседују како би се правилно разлучила њихова припадност. У сваком случају, јасно је да термини имају специфичан статус у односу на лексеме општег лексичког фонда (Драгићевић 2007: 21) и, према томе, ваља их третирати на одговарајући начин у односу на научну дисциплину у оквиру које постоје. Није редак случај да термини изађу из термиолошког и постану део општег система (детерминологизација), а исто тако да поједини термини могу да постоје у више система (термиолошка хомонимија).

Главни и основни део лексичког фонда чине лексеме које истовремено имају и номинациону и семантичку функцију. Оне, дакле, имају способности именованја и означавања, а њихов семантички садржај чини појам (архисема) с елементима реализације (семама), релевантним за парадигматски тип коме лексема припада. Код термина је, међутим, ситуација нешто друкчија. Имајући у виду високи степен апстракције којом је издвојена појмовна вредност реалије на који се номинација термина односи, у садржају термина налази се само архисема (Мацановић 2018: 11).

Термини су настали из потребе да се именује и дефинише нека специјална реалија у одређеној, углавном научној области. У функцији инструмената у научној и стручној комуникацији термин представља један од индикатора научног функционалног стила (према Гортан Премк 1998: 15–16; Дудок 1996: 17; Бјелаковић 2017а: 18–19).

Исидора Бјелаковић (2017а: 23–24) износи мишљење да је код Срба постојала јасна свест о неопходности израде термиолошког апарата, али да је сваки покушај реализовања овог процеса имао карактер индивидуалног и стихијског. Своје тврдње поткрепљује наводом да је о потреби српског народа за изграђеном терминологијом и термиолошким речником писао још Павле Соларић у свом *Кључићу* из 1804. Ауторка наводи да су постојали различити ставови у погледу начина попуњавања система: (1) с једне стране, осећао се изразит пуризам према страном, интернационалној лексици (П. Соларић, С. Мркаљ, Ј. Стерија Поповић и др.), (2) с друге – према славенизмима (вуковци), а (3) с треће, постојало је

и умереније мишљење према којем страну лексику није требало замењивати домаћом. Будући да је подстицај ка стварању нових термина у језику директно условљен степеном развоја датог друштва и његове уклопљености у опште цивилизацијске токове, управо социјално-политички напредак код Срба у 19. веку наметнуо је потребу за разрадом и формирањем терминологије. У раду „Друштво српске словесности и проблем израде терминологије” И. Бјелаковић (2017б: 62–67) излаже чињеницу да је, упркос томе што је процес изградње терминолошког апарата у првој половини 19. века текао стихијски и спонтано, постојало неколико покушаја оснивања друштва чији је један од циљева била елаборација будућег српског стандарда, што је подразумевало и израду институционализованог и систематичног, јединственог терминолошког система. Тако је 1841. године основано Друштво српске словесности. У два наврата је Друштво иницирало рад на изради терминологије, заступајући следећи концепт: (1) уклањање термина заснованих на грчком и латинском језику и њихово превођење или грађење одговарајућих кованица, (2) благонаклон став ка лексици рускословенске и руске провенијенције. У изради научне терминологије учествовали су: Јован Стерија Поповић, Атанасије Николић, Јован Стејић, Исидор Стојановић и др. Расправљајући о појединим терминима на седницама, покушавали су да пронађу најбоље решење за одговарајућу латинску или немачку форму. Након тога, састављен је списак коначних предлога у извештајима. Грађа је публикована у *Подоунавци*, а коначна идеја била је да се на крају сви термини обједине у јединствени „називословни” речник. Чини се да је овај корак био један од пресудних за рани крах започетог посла јер су појединци јавно иступали против решења Друштва и тако пољуљали концепцију и рад. Иако су и касније поједини аутори читали предлоге својих термина, Друштво је у потпуности обуставило ранији вид израде терминологије и појединци су заиста почели да објављују дела из појединих научних дисциплина, нудећи у њима и своја терминолошка решења.

Даљи развој терминологије код Срба ишао је путем прихватања све већег броја интернационализама (од друге половине 19. века), заснованих на грчким и латинским основама. У литератури се наводи да су до краја седме деценије 19. века уклоњена колебања у разним

појединостима, гласовним и морфолошким, те да је тада основни слој терминологије био створен и стабилизован (Бјелаковић 2017а: 30).

Оно што се десило у 20. веку јесте суочавање са чињеницом да је терминологија српскохрватског језика била крајње разуђена те да је био неопходан рад на њеној стандардизацији и унификацији. Веће интересовање за тематска лексичка истраживања у србистици почиње крајем седамдесетих година двадесетог века (Бјелаковић 2017а: 31).

2. Развој педагогије као научне дисциплине

Од свог настанка, друштво је осећало потребу да на млађе генерације преноси своја знања, животну и радну искуство. Ову потребу оно је задовољавало васпитањем и образовањем. Са проширивањем и богаћењем сазнања о свету, преношење искуства постало је сложен процес. Отуда се јавила потреба да се васпитање не само издвоји у посебно организовану друштвену делатност него да се и посебно проучава и истражује. У вези са тим појавила се и потреба за конституисањем педагогије као науке. Педагогија као наука новијег је датума, мада су се многа педагошка учења и теорије јавили много раније (у оквиру филозофских схватања). Педагогија није производ једне епохе јер се непрекидно развијала, а ниједно ново учење није одбацило сазнања претходника. Прави зачетак, може се рећи, дешава се кад се у предмету истраживања успева открити суштина педагошких појава (Теодосић и др. 1968: 5–6).

Педагоија је наука о васпитању која проучава законитости у подручју васпитања. На темељу проучавања праксе те традиције и укупног људског искуства, наука настоји да што јасније конкретизује и садржајно одреди основне појмове. О дефиницији главног појма који означава предмет којим се педагогија бави, зависи и природа методологије научних истраживања, те разгранатост система педагошких дисциплина. У већини европских земаља, уз појам *васпитања* се веже и појам *образовање*. Зато се говори да педагогија проучава васпитно-образовни, а не само васпитни процес. За конкретизацију предмета истраживања, не можемо изоставити појмове попут: настава, знање, вештине, навике, способности и друге исходе васпитања и образовања.

Појам *васпийтање* означава процес (и резултат) којим треба да се омогући најбоље остваривање индивидуалних могућности појединца. Другим речима, васпитање је свесно и намерно преношење друштвено-историјског искуства старијих генерација на млађе. Једна од новијих дефиниција гласи: васпитање је целоживотни процес усвајања знања и способности, било путем формалног образовања као што су школе или неформалним искуственим учењем (Матијевић – Билић – Опић 2016: 16–17).

Под појмом *образовање* дефинише се један облик васпитно-образовног процеса који омогућава задовољавање спознајних, доживљајних и психомоторичких интереса појединца активним усвајањем и даљим развијањем културних и цивилизацијских достигнућа (Матијевић – Билић – Опић 2016: 446).

Ради научних и стручних потреба педагози су се приклонили подели подручја учења, васпитања и развоја на три поља: когнитивно, афективно и психомоторичко. То значи да се порука швајцарског педагога Песталоција да људска јединка учи главом, срцем и рукама сматра мотом педагошког настојања. Данас је уобичајено исходе учења у когнитивном и психомоторичком подручју назвати *образовањем*, а исходе учења у афективном подручју *васпийним исходима*. Зато је важно истицати јединство васпитног и образовног процеса употребом термина васпитно-образовни процес (Матијевић – Билић – Опић 2016: 17–18).

2. 1. Историјски преглед развоја педагогије²

Васпитање потиче од настанка првих заједница. У тим првим заједницама, васпитање је подразумевало опонашање радњи и поступака старијих чланова племена. Први процеси учења у заједницама догађали су се путем емпатије, идентификације и имитације. Први учитељи били су старији чланови племена и/или родитељи уз које су деца учила потребне вештине. Васпитање је било индивидуалног карактера и требало је да оспособи појединца за преживљавање. Прве школе јавиле су се у

² У целости наведено према: Матијевић – Билић – Опић (2016: 33–47).

Месопотамији у трећем миленијуму пре нове ере, у оквиру сумерске цивилизације.

Када је реч о античком свету, спартански начин васпитања односи примат, а специфичност се огледа у крутом кажњавању карактеристичном за војно оспособљавање. Као водећа сила на Пелопонезу, Спарта је сматрала да младеж мора бити спремна за одбрану земље и освајачке походе. У војничким камповима мало пажње се посвећивало читању и писању, више је био истакнут телесни аспект: издржљивост, лукавост, храброст, суровост итд. Посве другачији принципи владали су у Атини. Атина је, као богато културно средиште Грчке, васпитање темељила на развоју младе особе с истакнутим менталним, физичким и моралним особинама. Циљ атинског васпитања била је калокагатија, склад доброте и лепоте (са телесним изгледом). Предшколско је васпитање (до седме године) поверавано „образованим робовима”, тј. *paidagogosima*. Школовање није било обавезно, али га је већина ипак упражњавала у оквиру приватног подучавања и оно се одвијало кроз три фазе: граматиста (читање, писање, рачунање), китариста (свирање, певање, плес), телесног васпитања.

Римљани су, такође, били изразито посвећени васпитању. Васпитање је било намењено искључиво богатима, док су сиромашни грађани учили основе читања и писања. У Риму су се основале прве државне школе (*ludus litterarum*) за децу до 12 година. Након завршетка основног образовања, деца су могла да наставе подучавање у граматикусима, где су се до 16. године изучавали латински и грчки језик. Римски реторичар (и педагог) Марко Фабије Квинтилијан говорио је о потреби употребе различитих наставних метода у подучавању, уз поштовање карактера и специфичних способности ученика. Такође, он је упозорио на опасност кажњавања деце, истичући важност игре и телесног аспекта васпитања и упоређујући улогу учитеља као другог дететовог родитеља. Сматрао је да је нужно прилагодити се појединцу, истовремено пазећи на степен његове мотивисаности: како да наставни садржај предочи на што занимљивији начин.

За време феудалистичког уређења државе, ученик је био само објект у васпитном процесу, а настава се, у црквеним школама, темељила на памћењу текстова. Циљ васпитања тог времена био је створити снажног и вештог витеза. Развој градских школа, изузетих од строгог догматског црквеног утицаја, доводи до јачања грађанског сталежа, а васпитање се

усмерава на знања и вештине примењиве у животу. Попуштање крутог утицаја цркве над васпитањем почиње у схоластичкој филозофији која је учинила искорак у развоју научног размишљања.

Јан Амос Коменски сматра се оцем савремене педагогије. Његовим највећим достигнућем сматра се подела васпитног раздобља на четири стадијума, чиме је практично постављен темељ модерног школског система. Коменски је међу првима истакао пресудну улогу васпитања у друштву, те надређеност васпитања над образовањем и направио велики искорак у дидактици својим делом *Didactica magna* у ком су развијена основна дидактичка начела.

Жан Жак Русо свој педагошки идеал излаже у делу *Емил или о васпитању* у ком се супротставља крутом кажњавању детета и истиче да васпитање мора бити у сагласју са природом (натурализам) у којој дете треба пустити да се слободно развија, да учи од природе и у њој. Он поштује личност детета и његов узраст.

Осим већ поменутог Песталоција који је заговарао природно учење темељено на љубави и човечности, на крају помињемо и научника који је итекако био под његовим утицајем и који се сматра утемељивачем педагошке дисциплине – Јохана Фридриха Хербарта. Он је дефинише као нормативну науку која се заснива на психологији и етици. Према Хербартовом мишљењу, васпитна средства су: вођење детета (у раном детињству, подразумева опомену, надзор, заповест, забрану, игру, ауторитет, љубав), настава и васпитање (јасноћа, асоцијација, систем, метода).

2. 2. Развој педагогије код Срба

У претходним пасусима наведене су најважније ставке историјског прегледа педагошке дисциплине уз личности које су деловале и оставиле значајан траг, а то је било неопходно изнети како би се сагледао развој педагогије у језгру српске научне делатности.

Ако бисмо кренули од претеча педагошког устројства и васпитања, кренули бисмо од самих зачетака српске историје и културе – са средњевековљем. У српском је народу Свети Сава био просветитељ, учитељ свега у животу. Аутори сматрају да се може говорити о педагогији Светог

Саве под условом да се појам педагогије схвати у ширем значењу, а не као технички и модеран израз за једну научну дисциплину. Ипак, свака педагогија у ширем смислу почива на схватању суштине човека, његовог живота, света у коме живи. Тада је оправдано светитеља Саву сагледати као просветитеља у смислу савременог рационалистичког васпитатеља. Примарни и секундарни извори проучавања експлицитно указују како Свети Сава има судбину да кроз историјске епохе прима на себе „наслaге” идеја, мишљења, веровања испод којих се, без обзира на утицаје, нашао лик правог светитеља, педагога своје земље и свога народа. Педагогија Светог Саве има обележја христоликости која се огледа у директно и индиректно формулисаном циљу васпитања човека – верника православља који поседује, али и негује, божанске, христолике врлине. Футуролошки посматрано, принципи православне педагогије за Светог Саву имали су за циљ оптималну реализацију имплицитних образовних, функционалних и васпитних задатака са жељом да се васпитањем негују особине попут човекољубивости, правдољубивости, истинољубивости, родољубивости (Михајловић – Илић 2020: 249–250). У средњем веку, при манастирима су постојале школе, али су оне биле доста скромног научног и васпитног домета с обзиром на то да су и саме оскудевале по броју учитеља, књига и постојања основних услова. образовање које се тамо стицало углавном је било верски означено с обзиром на простор где се школовање одвијало.

Тек с епохом просветитељства, када је утицај цркве био знатно ослабљен, могло би се говорити о нешто формалнијем педагошком образовању. У том смислу не можемо да не поменемо име Доситеја Обрадовића, који је сматрао је да се друштво управо васпитањем може учинити бољим и разумнијим. Иако није написао ниједно педагошко дело, његова дела су итекако прожета идејама те науке јер имају васпитни и дидактички карактер. Он је уверен у моћ васпитања, те сваки социјално-политички проблем своди на педагошки. Уверен је и у то да је душа детета чиста, али да и поред тога постоје разлике у темпераменту – свако дете се може васпитати и свако је понаособ способно за образовање.

О томе колико је васпитање било укоренењено у свест обичног народа, говори у прилог то да је још од Вука Стефановића Караџића осетна такозвана народна педагогија (о којој пише чувени српски педагог Јован Миодраговић у истоименој књизи *Народна педагогија у Срба или Како наш народ људиже њород свој*), која подразумева доследно држање и спровођење

традиционалних радњи различито намењених. У зависности од пола, дете се учило обављању оних делатности за које се сматрало да су му намењене. Када довољно стаса, независно од пола, дете би се припремало за најважније подухвате у животу, а то је брачни живот и родитељска улога. Срби у овом периоду, како видимо, нису потребовали школе у којима ће се одвијати главнина процеса васпитања, већ су, захваљујући фолклорном наслеђу, преносили своја знања и искуства млађим генерацијама, односно својим потомцима, и на тај начин их образовали у васпитању. У светлу савремене педагогије такви принципи сматрају се углавном превазиђеним и на њих се данас гледа као на богато наслеђе културе (иако се, истина, и данас чувају понеки). Из наведених, итекако неоспорних и важних чињеница, овај је период у контексту историје педагогије немогуће изоставити или занемарити.

Ако бисмо говорили о значајнијим педагозима на нашим просторима, свакако да у том смислу не бисмо могли да изоставимо име једног од првих, а то је Ђорђе Натошевић. По опредељењу лекар, Натошевић је деловао и на другим пољима попут књижевности, школства. Основао је први педагошки часопис под називом *Школски листи* и прве дечије новине *Пријатељ српске младежи*. Свој педагошки рад употпунио је приручницима и радовима (Монашевић 1887: 249–251). У тим делима је изложио своја педагошка схватања која су чинила теоријску основу реформе српских школа последњих деценија 19. века. Натошевић се свесрдно залагао за развој школства у различитим областима.

Србија, у периоду од 1878. до 1914. ради на оформљењу школског система у свим његовим аспектима. Будући да у том послу полази од нуле и нема сопствену школску традицију, она нема избора већ да се ослони на искуства европских земаља. Сходно томе, могли бисмо рећи да се педагошка наука код нас током првих деценија двадесетог века развијала у два правца: у духу Русоових и Песталоцијевих педагошких мисли (правилан однос према детету уз поштовање његове психолошке структуре као и развојних карактеристика) и у духу Хербартове педагошке науке (идеја о формалним ступњевима наставе: анализа, синтеза, асоцијација, систематизација и примена; делатност Војислава Бакића) (Петровић – Добросављевић – Симић 2019: 276–277).

Развој и одржавање педагогије као науке и као наставног предмета у нашој земљи током 19. века помогли су Стеван Д. Поповић, Милорад Шапчанин и Милан Ђ. Милићевић превођењем и издавањем књига. Њихов рад на почетку 20. века настављају Јован Миодраговић и Сретен Ацић, образовани педагози и немачки ђаци, који пишу дела из методике и опште педагогије. Ипак, највећа заслуга за развој педагогије као научне дисциплине у том периоду припада Војиславу Бакићу (Јовановић 1939: 11, према Петровић – Добросављевић – Симић 2019: 269).

Период после Првог светског рата представља период рада знаменитих српских педагога који су својим теоријским радом доприносили развоју српске педагошке мисли, а школској пракси понудили мноштво напредних идеја. На Катедри за педагогију, после Војислава Бакића, предавали су и Стеван Окановић, Вићентије Ракић и Милан Шевић, који су доприносили како развоју Катедре тако и педагошке науке. Ови педагози, поред преношења нових, свежих педагошких идеја из Европе, развијају и своју оригиналну педагошку мисао. Неки од њих дају и изузетан допринос развоју преводне књижевности као што то чини Милан Шевић, окренут социјалној и културној педагогији (Петровић – Добросављевић – Симић 2019: 273).

Овај период, осим ентузијазма научних радника на пољу педагогије, карактерише и рад великог броја младих учитеља. Учитељски покрет је у периоду између два светска рата био веома активан. После 1937. интензивно се радило на ширењу марксистичке мисли превођењем капиталних руских педагошких публикација и марксистичких педагога, помагањем ђачких литерарних дружина, формирањем скојевских организација у редовима студената и средњошколаца. Тако се у српској просветној заједници ствара основа за развој социјалистичке и марксистичке педагогије која ће после Другог светског рата доминирати српском школом (Петровић – Добросављевић – Симић 2019: 275–276).

Кад је реч о савременим токовима педагогије, важно је истаћи њене фокусе који се, управо у последњим годинама, нарочито у 21. веку, идући у корак с информатичким и технолошким развојем, њима и воде и то тако што их покушавају искористити у најбољем смислу. То значи да се тежи васпитању и усавршавању младих генерација у области медијске писмености, тимских вештина, ефективне комуникације, сарадње (колаборације) и сл.

3. Предмет, задаци и корпус истраживања

Предмет овог рада јесте анализа термина из области педагогије у делу *Педагоџика* Катарине Миловук из 1866. године. Овај уџбеник настаје у времену започете стандардизације, онда када језик у највећој мери чине осавремењени термини (који су и данас присутни).

Основни задаци овог истраживања јесу: издвајање термина из области педагошке дисциплине у виду речника, утврђивање њиховог порекла и поређење са стањем у стандардном српском језику. Исто тако, корпусом истраживања обухваћени су и они термини који припадају другим научним областима, а имају педагошку функцију у тексту. Тако су се у раду нашли термини из књижевности, психологије, биологије (басна, интелигенција, нагон и сл.). Са друге стране, постоје одређене лексеме општег лексичког фонда које, такође, имају исту функцију, па су и оне обухваћене анализом.

Ексерпирана грађа (термина) дата је у виду речника с одговарајућим дефиницијама и контекстом, а потом је спроведена анализа. Циљ истраживања јесте и да се забележени термилошки систем упореди са савременим педагошким терминима и да се утврди у којој мери он одговара стању у термилошком систему стандардног српског језика. Другим речима, основна сврха рада је одговор на питање зашто је дошло до опстанка/губитка појединих термина.

4. Лексикографска обрада

4.1 Макроструктура речника³

Макросџрукџура речника обухвата све оне лексикографске елементе који се везују за речник у целини (Шипка 2006: 139). Другим речима, оно подразумева селекцију корпуса и одабир лексичких јединица које ће добити статус одреднице (Hartmann 2005: 196).

³ Више о макроструктури речника в. у Бјелаковић – Суботић (2011); Бјелаковић – Цветковић – Теофиловић (2017).

Како је већ напоменуто, рад се бави израдом и анализом термилошког речника који је заснован на педагошкој грађи ексцерпираној из *Педагоџике* (1866) Катарине Миловук. Издвојено је укупно 96 термилошких јединица.

У већинском броју, термини су једночлани:

- именице (*басна, васџиџач, лакомиленосџи, савесџи* итд.);
- глаголи (*образоваџи се, расџознаваџи* итд.).

Постоје и изузеци, те тако можемо наћи и вишечлане термине:

- придев + именица (*јавна школа, колерска џемџераменџа, џриродни наџон, човечија џприрода*, итд.);
- придев + именица + именица (*сџољашња сила џосмаџрања*);
- именица + именица (*наџон делања, сила воље, сила џосмаџрања, чусџиво виђења* итд.).

4. 2. Микроструктура речника⁴

Под *микросџрукџуром речника* подразумевају се они лексикографски елементи карактеристични за речнички (лексикографски) чланак (Шипка 2006: 139).

Структура речничког чланка у овом раду подразумева следеће елементе:

1. одредницу (транскрибовану једночлану или вишечлану термилошку јединицу) маркирану болдом;
2. граматичку информацију:
 - а) уз именице: обележје рода (м, ж, с),
 - б) уз придеве: наставци који су носиоци обележја рода (-а, -о),
 - в) уз глаголе: обележје вида (сврш. и несврш.);
3. регистровану форму у оригиналу (дата у угластим ортографским заградама);
4. дефиницију (ако је пронађена у изворима), а ако није, употребљен је симбол (?);

⁴ Више о микроструктури речника в. у Бјелаковић (2013); Бјелаковић – Цветковић – Теофиловић (2017).

5. потврду са контекстом у којем је пример забележен, с одговарајућом страницом на којој је налази цитиран пример, односно навод.

Лексикографски чланак овог речника илустративно би се могао представити на следећи начин:

ѿермин / *фразни ѿермин*⁵ граматичка информација <регистрован оригинални графички израз термина> *значење*, контекст (број стране)

Дефиниције и коресподентни савремени термини преузимани су из следећих речника: *Речник српскога језика* (РСЈ, 2011), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (Београд: САНУ, 1959–), *Педагошка енциклопедија I и II* (Београд: Завод за уџбенике, 1989), *Речник психологије* (Београд: Стубови културе, 2008), при чему је посебна пажња обраћена на то да ли су термини потврђени у контролним савременим уџбеницима и приручницима.

У раду се наводи контекст у оној мери и обиму који се чинио као оптималан. Углавном је навођен ужи контекст, међутим, уколико би била реч о термину који није део савременог лексикона српског језика или пак о термину чије значење није било довољно транспарентно, у том случају навођен је шири контекст.

⁵ Под *фразним термином* подразумева се вишечлана лексичка јединица која функционише као термин (Riggs 2003: 343, према Бјелаковић – Суботић 2011: 15)

5. Речник⁵⁵

Б

БАСНА ж <баснама> *књиж. крајика моралнојоучна љрича у којој љавну улоју имају живојише с људским особинама*. Васпитач и учитељ јако се мора чувати, да код детета одвећ нераздражи силу уображења, и да та сила недобије рђав правац, особито у волшебним и сујевејним представљањима; но треба ту силу да негује и да је поставља у движење моралним причама и баснама. (16)

БЛАГОДАРНОСТ ж <благодарност> *осећање оноја који је блајодаран, захвалносћ*. Благодарност, то је осећање, које се уздиже од обичног на нешто више и показује бољу природу човечију тако точно као што топломер (термометра) показује степен топлоте. (34–35)

БРЉАВОСТ ж <брљавост> *особина или сћање оноја који је брљив, смејеносћ, неозбиљносћ*. Брљавост

⁵⁵ Скраћенице: м – именица мушког рода, ж – именица женског рода, с – именица средњег рода, несврш. – несвршени глаголски вид, сврш. – свршени глаголски вид, тур. – термин турског порекла, грч. – термин грчког порекла, лат. – термин латинског порекла, слав. – славенизам, биол. – биологија; биолошки, псих. – психологија; психолошки.

то је честа мана код деце од колерске темпераменте, особито кад имају живу фантазију. (40)

БУДАЛАШТИНА ж тур. <будалаштина> *будаласћ, љуј, нејромишљен, неразборић јосћујак*. Кад се нађе прилика, да се детету улије милосрђе и радост о туђој срећи; кад му се укратко али основно и то ако је могуће живим примерима докаже, да је завист једна будалаштина, а особито кад се за њ побринемо, да нађе добро друштво, да му неостане времена [...]. (33)

В

ВАСПИТАВАЈУЋЕ СРЕДСТВО с <васпитавајућих средстава> *начин, јосћујак, оруђе које васћићава, јоучава*. Највећи део успеха зависи од тога, јер само онај на дете може да има постојаног утицаја и изнаћи у избору васпитавајућих средстава оно, што је најбоље, који добро познаје особености детета. (8)

ВАСПИТАВАЊЕ с <васпитавање> *љланско развијање нечије моралне, умне и физичке сћособносћи*. Искуство нас учи, да време за наше образовање није ограничено само на неколико година, но да наше васпитавање траје, докле живимо. (5–6)

ВАСПИТАЧ м <васпитача> *онај који некоја васћићава, одјаја, који води брију око нечијеј васћићања*. Зато увек треба ценити васпитача, који веселим лицем и срцем свој посао врши. (50)

Г

ГЊЕВ м <гњева> *велика љуџина, сриба, бес, јаросїї*. Напраситост ваља разликовати од гњева, јер је овај унутрашња и опасна страна те мане. (38)

ГОВОР м <говору> *начин сїоразумевања међу људима, исказивање мисли и осећања звучним језичким средствима, речима, ѿворење; сїособносїї изражавања, исказивања мисли и осећања [...]*. Зато ми ступамо од предмета к речи, од ствари и њене делатељности ка говору (језику) а никако друкчије. (14)

Д

ДЕТИЊСТВО с <детињство> *најраније доба човекової живоїиа од рођења до ѿлної сазревања, дечје доба*. Ту нећемо говорити о младежи која обухвата повећу девојку, или тако званог младїћа, већ ћемо се ограничити само на детињство, т. ј. на онај узраст, кад је растећем човеку најпрече место у народској школи. (6)

Ж

ЖЕНИЈАЛНА ТЕМПЕРАМЕНТА ж <(женијална) темперамента> *сїој најбољих урођених особина*. [...] која је у правцу ума. [...] то је онај одвећ срећњи природни мираз, који се показује у красној хармонији сваког душевног правца, тако да нема надмоћ ни осећање, нити ум, ни фантазија. Људи ове темпераменте, увек су пријатни и разликују се у томе, што макар и да нису учили, опет нађу у свему што чине и говоре само оно, што

ваља и како ваља. Ова (женијална) темперамента познаје се код деце по здравом духу, по окретности, без да су зрела пре времена, по прилежању без усињавања, по умиљатости без ћудљивости, п обично превазилазе наде и очекивања о њима. (26–29)

ЖИВО ДЕТЕ с <жива деца> *їун живоїиа, їун живосїии, акїиван, динамичан; весео*. [...] а жива су деца или колерска или сангвинска. (26)

З

ЗАВИСТ ж <завист> *осећање їакосїи, завидљивосїи изазваном їуђим усїехом, срећом, злоба*. Завист то је један од најгорих порока, ког је тешко искоренити. Завист најбоље се опажа на лицу завидљиваца и то као неповољност због тога, што су други одличнији. (32)

И

ИНСТИНКТА ж лат. <инстинкта> *урођен образац їонашања који је у одређеним условима инсїрументїалан за одржање јединке или врсїе, инсїинкїи*. Код животиње нагон је управљен на одржавање телесног организма а дејствује без погрешке, и зове се инстинкта. (18)

ИНТЕЛИГЕНЦИЈА ж лат. <интелигенција> *оїиїиа менїиална ефикасносїи или сїособносїи за обављање сложених коїниїивних акїивносїи у којима је кључна одлика новосїи їроблемске сїїуације за чије је решавање нужно увићање бїїиних односа*. Ова сила човечијег духа зове се

сила суђења, или у страном изразу интелигенција. (3)

Ј

ЈАВНА ШКОЛА ж <јавна школа> *васијино-образовна установа за децу у којој се сичу основна и сисџемска знања из разних наука, сџрука и вешијина и израђује морална и друшијвена личносџ ученика, васијинаника*. Свагда пак је нагон дружења доказ, да је учење, радење и сиграње у друштву сасвим природно, па зато да је по природи детета боља јавна школа, где се састају деца једног узраста, него приватно васпитавање и приватно учење. (20)

ЈЕЗИК м <језику> *сисџем речи који функционише њо одређеним ѓраматичким ѓравилима а служи за изражавање мисли ѓри комуникацији међу ѓудима*. Зато ми ступамо од предмета к речи, од ствари и њене делатељности ка говору (језику) а никако друкчије. (14)

Л

ЛАГАНОСТ ж <лаганост> *сџоросџ; ѓромосџ*. Лаганост то је као нека лењост и сплетеност разума; обичај да сваки душевни рад лагано, трудно и без воље свршава. (44)

ЛАКОМИСЛЕНОСТ ж <лакомисленост> *особина оноја који је лакомислен, оноја шџо је лакомислено; лакомислен, брзојлеџ ѓосџуџак*. Лакомисленост укореења је у сангвинској темпераменти, узима све олако и неможе да прими дубље и трајуће утиске. (48)

ЛУКАВСТВО с <лукавство> *лукаво изведен ѓосџуџак, добро смишљена и*

вешијо скривена ѓревара, ѓодвала, лукавосџ. Лукавство, то је она гадна себичност, која вара и лаже, само да сакрије своју подлост. (48)

Љ

ЉУБАЗНОСТ ж <љубазност> *особина оноја који је ѓубазан: биџи ѓознаџ ѓо ѓубазносџи*. Љубазност, то је она лепа искреност, поверење и срдачност, коју опажамо у сангвинској темпераменти код деце и код одраслих. (49)

М

МАТЕРНИ ЈЕЗИК м <матерни језик> *ѓрви, у ѓородици научен језик, свој језик (за разлику од сџраноја)*. Кад помислимо, с каком ванредном брзином дете научи свој матерни језик, колико хиљада речи научи без усиљавања, и тако ређи играјуђи, онда се веђ мора увидити и то, да дете има огромну силу памтења. (15)

МИРНО ДЕТЕ с <мирна деца> *геџе који мирује, које је ѓџхо и нечујно, не ѓоказује изразиџију акџивносџ*. Две се велике врсте разликују: мирна и жива деца. Мирна су деца флегматска или меланколска [...]. (26)

МЛАДЕЖ ж <младежи> *млади нарашиџај, младо ѓоколење, омладина, мљади*. Но ми се неђемо занимати овим обштим васпитавањем и образовањем, веђ ћемо обратити пажњу само на васпитавање младежи. (6)

Н

НАГОН м биол. <нагон> *оџиџи назив за све унуѓрашње чиниоце ѓонашања, физиолошка сџања која су у вези са*

йојединим врстама агајтивної йонашања. Зове се природни нагон, јер је без разлике урођен сваком човеку зато, да се одржи и да унапреди свој живот. (17)

НАГОН ДЕЛАЊА м <нагон делања> *сїање акїивної рада на нечему, акїивно сїровођење, йредузимање.* Опажамо, како већ код малог детета с највећом снагом дејствује нагон делања, а кад му се такови ускрати, да је одмах хрђаво расположено. (19)

НАГОН ДРУЖЕЊА м <нагон дружења> *йоїреба за уїражњавањем блиских, йријатїельских односа, груїовање.* Нагон је дружења код детета онакав, као код неких животиња, н. пр. код мравца или пчеле, и састоји се у томе, као да га нешто гони, да тражи себи равне и да с њима дели задовољство и делање. (19)

НАГОН ПОДРАЖАВАЊА м <нагон подражавања> *уїледање (на некоїа, на нешїо), йрађење (нечијеї йримера) у ойхођењу, рагу и сл.* Заједно са нагоном делања долази и нагон подражавања, који је особито јак, па је и одвећ важан за васцело образовање детета. (21)

НАПРАСИТОСТ ж <напраситост> *особина оноїа који је найрасїї, необузданосїї, йлаховїїосїї, йрїавосїї.* Напраситост то је мана, коју имају многа деца, а најлакше може да се позна: кад дете одма и без већег узрока врштити, бије око себе, лупа ногама о земљу и грди, кад радо ствари дрпа, квари и разорава [...]. (37-38)

НАРОДСКА ШКОЛА ж <народској школи> *васїїїно-образовна усїїанова за ученике нижееї узрасїїа.* Ту нећемо говорити о младежи која обухвата повећу девојку, или тако званог младића, већ ћемо се ограничити само на детињство, т. ј. на онај узраст, кад је растећем човеку најпрече место у народској школи. (6)

НЕНАВИСТ ж <ненавист> *особина оноїа који је ненавидан, мржња; зависїї.* Ненавист то је тиха, али дубока мржња на друге људе, сама по себи расте, па кадкад и из најмањих узрока, али обично долази од увреда и подсмевања. (31)

НЕПОСЛУШНОСТ ж <непослушност> *нейокораванье вољи, захїїевима груїої, обично сїїаријеї и/или моћнијеї.* Упорства једна је страна тврдоглавост, а друга непослушност. (39)

О

ОБРАЗОВАЊЕ с <образовање> *скуї знања сїїечених учењем, йросвећеносїї, кулїура.* Искуство нас учи да, време за наше образовање није ограничено само на неколико година, но да наше васпитавање траје, докле живимо. (5–6)

ОБРАЗОВАТИ СЕ несвр. <се образује> *учїїї се, школоватїї се.* Пчела још и дан данашњи као и за време Адама гради своје воштане ћелије, па и сва остала животна заостају на првобитноме степену, - само човек може све више да се

образује и да напредује све већем савршенству. (2)

ОДВАЖНОСТ ж <одважност> особина онога који је смео, храбар; смелости, храбрости. Одважност то је главна врлина воље. (51)

ОПШТЕ ЧУСТВО с <опште чувство; општим чувством> чулни доживљај, надражај као последица утицаја спољној, материјалној свети, предмета или физичких појава, на нервни систем [...] начин доживљавања, уочавања, сазнавања, одн. субјективној оцењивања појава, дешавања и сл. у спољашњем свету [...] способност да се нешто осети, уочи, одабере, оцени (као право, ваљано), добро чуло, смисао [...]. Ово сротство,⁵⁶ које посредују живци тела, зове се опште чувство, а нагон је овим општим чувством правац снаге и цели одржања самога себе и унапређења нашег живота. (17)

ОСЕТЉИВОСТ ж <осетљивост> особина онога који је осетљив, онога што је осетљиво. Мане су у овој области:⁵⁷ осетљивост, лакомисленост, лукавство и фантастичност; а главна је врлина: љубазност. (47)

ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ с <основно образовање> [...] знања, умећа и навике потребне за животи

⁵⁶ Мисли се на „сротство душе са животом наших органа“ (Педагогика, К. Миловук, Београд: Државна штампарија, 1866).

⁵⁷ Мисли се на „Област фантазије“, како ауторка и назива VI поглавље књиге.

сваком човеку независно од његове професије и подручја делатности која му помажу да се сналази у одређеним друштвеним и животним условима, да разуме свети у коме живи, да нађе своје место у томе свету [...]. Ми ћемо дакле учити, како ваља да је основно образовање, које предходи васпитавању. (6-7)

ПАЖЉИВОСТ ж <пажљивост> особина, постоји онако који је пажљив, пажљив. Пажљивост то је врлина, која води величини душевној. (46)

ПАМТЕЊЕ с <памтење> задржавање (реципиција) једном научној, усвојеној садржаја, памтење. Памтење, то је она душевна сила, која нас чини способним да не заборавимо утиске и представљања. Иначе памтење зовемо силу сећања, уколико је незаборављање у свези са свешћу и потоме се неких представљања хотимице сећамо. (14)

ПЕДАГОГИКА ж грч. <педагогика> наука о васпитању, образовању и настави, педагогија. Грчка реч „педагогика“ значи науку, како треба васпитати младеж. (6)

ПОЈАМ м <појам> мисао о суштини (битним својствима, особинама и односима) предмета мишљења. Затим се опажа потребност, да се таква разна представљања у духу приведу у јединство, па се онда одлучује оно, што је свима обште и нужно, од случајног; сравања се и разликује се; скупља се све што је једноврсно, и тако постаје појам. (5)

ПРЕДСТАВЉАЊЕ

с <представљања> *садржај свесџи који се јавља љри сећању на раније оиажени објекџи, љредсџава. Представљања* бивају, кад дух скупи и сједини поједине примете од предмета, о којима је већ средством чуства добио посматрања, дакле кад у њему заостану ликови од предмета. И посматрања и представљања односе се на поједине предмете, али само представљање остаје стално још и онда, кад је већ нестало предмета. (11)

ПРИВАТНО ВАСПИТАВАЊЕ

с <приватно васпитавање> *индивидуално развијање моралне, умне и физичке сџособносџи у домаћим условима, најчешће у кућним. Свагда пак је нагон дружења доказ, да је учење, радење и сиграње у друштву сасвим природно, па зато да је по природи детета боља јавна школа, где се састају деца једног узраста, него приватно васпитавање и приватно учење. (20)*

ПРИВАТНО УЧЕЊЕ

с <приватно учење> *индивидуално сџицање знања у оквирима који нису јавни и званични. Свагда пак је нагон дружења доказ, да је учење, радење и сиграње у друштву сасвим природно, па зато да је по природи детета боља јавна школа, где се састају деца једног узраста, него приватно васпитавање и приватно учење. (20)*

ПРИЛЕЖАЊЕ

с <прилежање> *љрилежносџи, исџрајносџи, вредноћа. Прилежање* то је врлина воље а

највише се налази код колерске темпераменте. (40)

ПРОТУВОСТ

ж <протувост> *намеџљивосџи. Протувост* то је оно, кад се дете у свашта уплеће, кад све хоће боље да зна, – а то је знак плитког духа и незрелог искуства, – а долази од претераног уображавања у самога себе и од мажње мајкине. (43)

Р**РАЗМИШЉАЊЕ**

с <размишљање> *мисаони љроцес који се односи на резонување или доношење одлука. Ако је делатељност оваког [хотимичног] сећања потежа, онда се то зове размишљање. (14)*

РАЗУМНОСТ

ж <разумност> *особина оноџа који је разуман. Разумност* то је правичност и справедљивост у делању и суђењу, долази од оштроумности, која лако види у дубљину дела, брзо и точно сравања и разликује. (52)

РАСПОЗНАВАТИ

несвр. <распознаје> *љознаџи, љреџознаџи, иденџификованџи, уочџи разлику међу љосмаџраним љојавама, разазнаџи: ~ иџија је добро иџија лоше. Дух човека има способност да промишља о самом себи и о осталом телесном свету, т. ј. он може међу собом да сравни предмете; он разликује узроке и дејства, он суди по делима и знацима, он распознаје шта је добро, лепо и право. (3)*

РОДИТЕЉ

м <родитељи> *оџац, мајка, [...] сџаралац, храниџељ. Слаби*

родитељи највише су криви кад мажењем унесреће своје дете! (31)

С

САВЕСТ ж <савест> *осећање моралне одговорности за своје постојање, за свој рад. Савест* није нешто готово, што би било детету урођено, што би му бо подпуни судач, који се никад неvara, већ је та савест с почетка тек природна способност, која се може подпуно образовати. (23)

СВЕСТ ж <свест> *способност човека да мисли и расуђује о објективном свету, о својим постојанима, о самом себи; највећа нервна делатност човека, разум.* Ово унутрашње чувство иначе се зове свест. (11)

СЕНТИМЕНТАЛНОСТ ж <сентименталност> *својство, стање онога који је сентименталан, осећајност, болешљивост, сладољубивост; вид. осетљивост.* Осетљивост (сентименталност) то је позната мана, која се у свима темпераментима показује у узрасту, кад је прелазак из детињства у мужество. (47)

СИЛА ВОЉЕ ж псих. <силу воље> *способност човечије духа која се испољава у свесном доношењу одлука и свесном постојању, деловању; стање свесности усмерено на смишљено деловање, стварање и извршавање одлуке.* Најпосле дух има снагу, да оно што је у слободи својој познао даје добро или рђаво, [...] да изабере полезно, а да одбаци шкољиво[...] да се у слободи одрекне радости и уживања, и своје делање да подвргне

неким вишим законима [...]. Дакле дух човека има и силу воље. (3-4)

СИЛА МИШЉЕЊА ж псих. <сила мишљења> *облик исихичке делатности као највиши степен свесности, који се састоји од поимања, суђења и закључивања, а јавља се као реакција појединца на утисаје спољашње ствари; расуђивање.* Сила је мишљења у човеку двострука: или се односи на самога себе, т. ј. на сопствени свој дух, или на спољашњи свет. (4)

СИЛА ПАМТЕЊА ж <силу памтења> *способност лакој усвајања и задржавања одређеној садржаја.* Кад помислимо, с каком ванредном брзином дете научи свој матерни језик, колико хиљада речи научи без усилжавања, и тако рећи играјући, онда се већ мора увидити и то, да дете има огромну силу памтења. (15)

СИЛА ПОЗНАВАЊА САМОГА СЕБЕ ж <сила познавања самога себе> *расуђивање о сопственој личности.* Кад се сила мишљења односи на сопствени дух, онда се она зове сила познавања самога себе, која тај дух схваћа онако, какав је, па га сравава са образцем, какв би ваљало да буде, и најпосле с тим се образцем или слаже или неслаже. (4-5)

СИЛА ПОЗНАВАЊА СВЕТА ж <[сила] познавања света> *знање, упућеност, обавештеност о ономе што се налази у човековом окружењу.* Кад се дух човечији обраћа свету, онда долази до познавања света, које почиње од осећања и утисака појединих предмета на чуства, па тиме

се производе представљања о стварима. (5)

СИЛА ПОСМАТРАЊА ж <сила посматрања> *ѿажљиво ѿедање у некоја или нешто*. Сила посматрања то је она способност духа, по којој чувства опажају предмете и промене. (11)

СИЛА СЕЋАЊА ж <силу сећања> *задржавање (реѿенција) једном наученој, усвојеној садржаја, ѿамћење*. Иначе памтење зовемо силу сећања, уколико је незаборављање у свези са свешћу и потоме се неких представљања хотимице сећамо. (14)

СИЛА СУЂЕЊА ж <сила суђења> *ошѿија мениѿална ефикасности или способности за обављање сложених коѿниѿивних активности у којима је кључна одлика новости ѿроблемске ситуације за чије је решавање нужно увиђање биѿних односа*. Ова сила човечијег духа зове се сила суђења, или у страном изразу интелигенција. (3)

СИЛА УОБРАЖЕЊА ж <силом ображења> *способности замисљања ѿојмова и ѿредмеѿа о којима је знање сѿечено искуството*. Памтење је сродно са силом ображења, која нас на бивша представљања од одсуствујућих ствари тако живо опомиње, као да су те ствари сада пред нама. (15)

СИЛА ЧУСТВОВАЊА ж <силу чувствавања> *емоционалности, сензитивности*. Дух дакле има силу чувствавања. (3)

СЛАБОСТ ж <слабости> *ѿелесна и душевна немоћ, изнемоћости*. Због слабости и нејакости душевних и телесних сила, дете мора имати помоћи од одраслих, зато је код детета приврженост родитељима и осећање ѿиног надмоћја. (22)

СПОЉАШЊА СИЛА ПОСМАТРАЊА ж <спољашња сила посматрања> *способности ѿажања различитих ствања, ѿјава, ѿредмеѿа који се налазе у ѿростѿору*. Уколико се ова сила посматрања односи само на спољашњи свет, зове се она чувствена, или спољашња сила посматрања. (11)

СПОСОБНОСТ ж <способности> *особина оноја који је способен, који је у ствању, који уме, може нешто да уради*. То знање утемељено је у познавању опште човечије природе, јер и дете је оно, што и одрасли човек, само с том разликом, што су многе способности код детета тек у клици и у почетку развитка. (9)

СТАЊЕ с <стање> *ошѿије ѿрилик, околности, ѿоложај у коме се неко или нешто налази*. Дух човечији познаје своје стање, он се или саглашава или се неслаже са оним што је упознао; он осећа, да добро, право и лепо одговара ѿеговом правом животу, и разликује пријатна и непријатна осећања. (3)

СТВАРАЈУЋА СИЛА УОБРАЖЕЊА ж <стварајућа сила ображења> *способности ѿовезивања различитих знања на основу раније сѿеченој искуствиа; вид. фанѿазија*. Кад сила ображења бивша

представљања с другим представљањима сједини, па тако створи неке нове, но таке ликове, који непостоје, онда се то зове стварајућа сила уображења, или фантазија. (15)

СТРАСТ ж <страсти> снажна *тешња, необуздан унутрашњи подстицај, нагон према нечему; осећање јаке телесне привлачности, љубуда*. Код темперамената примећива се уопште, да се у меланколској укоречава ђудљивост, [...] у колерској страсти [...]. (29)

СТРАХ м <страх> *примарна и често инстинзивна емоција коју изазива перцепирана опасност, а очистије се у осећању неуритивној узбуђења, у бројним телесним променама изазванима активношћу симпатикуса [...] и у реакцијама бега или повлачења (скривања)*. Страх то је природно чувство, које се обично губи с годинама. Као што одрасли човек у црном мраку не може да господари својим чувствима, јер не може да распозна своју околину, и како му је немило кад је усамљен, тако је и код деце коју треба да сматрамо као да су свагда у мраку и сумрачку, јер им је још слабо искуство. (33–34)

СУДИТИ несвр. <суди> *давати, износити мишљење, суд о коме, о чему, ценити*. Дух човека има способност да промишља о самом себи и о осталом телесном свету, т. ј. он може међу собом да сравни предмете; он разликује узроке и дејства, он суди по делима и знацима, он распознаје шта је добро, лепо и право. (3)

СУЂЕЊЕ⁵⁸ с <суђење> *свој љубова којима се нешто тврди или јориче, мисао која поседује неку истинску вредност (шј. која је истинитија или неистинитија)*. Суђење је *исихички процес којим се долази до суда*. Да нагон подражавања не дејствује само спољашње, но да има утицаја и на наравствени правац и на суђење (савест), то нам вели једна древна пословица: али примери кваре добре нарави. (21–22)

СУРОВОСТ ж <суровост> *особина, станање онога који је суров, онога што је сурово; суров, немилосрдан љостујак, љубоси*. Суровост је следство хрђавог васпитања и грђавог друштва. (36)

а) Спољашња суровост ж <суровост спољашња> Ако је суровост само спољашња, онда се показује у неотесаном делању и суровим речима, а тиме се деца обично диче [...]. (36)

б) Унутрашња суровост ж <суровост унутрашња> Ако-ли је суровост унутрашња, онда се она показује у грубијанству и свирепости, особито према животињама и створењима, која се неумеју бранити. (36-37)

Т
ТВРДОГЛАВОСТ ж <тврдоглавост> *особина и држање онога ко је тврдоглав, својелавоси*. Упорства

⁵⁸ Ауторка у *Педагогици* (1866) под термином *суђење* наводи у загради, као синоним, термин *савест* (в. стр. 22), те је и објашњење појма такође наведено према истој одредници из *Речника српскога језика Матице српске* (2011: 1159).

једна је страна тврдоглавост, а друга непослушност. (39)

ТЕМПЕРАМЕНТА ж лат.
<темперамента> *карактеристичне*
појаве емоционалне природе,
укључујући осетљивости на
емоционални подстицај, уобичајену
снагу и брзину реаковања, квалитет
расположења који преовлађује и све
особености и флукуације и
интензивности расположења [...],
карактеристичан начин реаковања
појединца на различите дражи и
ситуације, темперамент.

Темперамента је душевни дар природе; то је оно, за што је човек првобитно опредељен, и у томе му је његова најбоља снага. (25)

а) Колерска темперамента ж
<колерска темперамента>
раздражљив, најрасији карактер.
Колерска темперамента – у правцу воље; [...] познаје се по напроситости, радо се инати, хоће свагда да има право, радо разорава, а особито јој је раздражен нагон делања. Деца ове темпераменте радо раде, уопште је нешто у њима поштено и часно, али хоће да заповедају својим вршњацима. (26-28)

б) Меланколска темперамента ж
<меланколска темперамента> [...] *апатичан, тужан, пошмићен,*
снужден, себан карактер.
Меланколска темперамента, – у правцу сећања; [...] познаје се по томе, што прима спољашње утицаје (и у томе што је противна флегматској

темпераменти), по ђутљивости и што је рада кад је сама и без друштва; потоне, што све хоће да зна дубоко и основно [...] Деца овог ове темпераменте обично су нежна и слабачка, али се добро уче, талентнија су и много напреднија од својих свршењака. (25–27)

в) Сангвинска темперамента ж
<сангвинска темперамента> [...] *преосетљивости на спољне утиске,*
ваљености, њлаховитости, жесток
темперамент, санвиничности.
Сангвинска темперамента – у правцу фантазије; [...] познаје се по особитој живости и веселости, па и по лакомишљености, и да јој је вечитих промена (противно флегматској темпераменти) па и по површности, одвише брљавости и безазлене искрености. Деца ове темпераменте понајвише су љупка, али ретко ће испунити очекивања, која се полагају у њих. (26–27)

г) Флегматска темперамента ж
<флегматска темперамента> *који се не*
узбуђује, миран, хладнокрван,
равнодушан [...] Флегматска темперамента – у правцу разума; [...] познаје се најпре по равнодушју према спољашњим утицајима, потоне по наклности, да остану у стању у коме су (у недвигању или дигању), а најпосле по томе што воле све оно што је полезно, светско и прозајско. Деца ове темпераменте обично су здрава и јака. (26–27)

ТРОМОСТ ДУШЕВНА⁵⁹ ж <тромост душевна> *равнодушносћ, немар, нехај.* Тромост душевна то је немарљивост душевна за спољашње утиске. (42)

Ћ

ЋУДЉИВОСТ ж <ћудљивост> *склоносћ ка изненадним и ирационалним променама расјоложења и необичном, хировијом йонашању.* Ова особина се *чесћо среће код емоционално незрелих и хистеричких особа.* Код темперамената примећива се уопште, да се у меланколској укоренава ћудљивост, [...]. (29)

У

УНУТРАШЊА СИЛА ПОСМАТРАЊА ж <унутрашњу силу посматрања> *сјособносћ ојажања сјања која насјају у човеку и односе се на његов духовни асјекћ.* Уколико је способност у нама, да опажамо стање и промене, које бивају у нашој унутрашњости, ту ми зовемо унутрашњу силу посматрања или унутрашње чувство. (11)

УПОРСТВО⁶⁰ с <упорство> *истирајносћ, нейојусћљивосћ,*

йосћојаносћ. Упорство долази од тесног круга виђења, својевољства или од прекомерне попустљивости васпитача. (39)

УРЕДНОСТ ж <уредност> *особина и сјање оноја који је уредан, оноја ишћо је уредно.* Децу ваља навикнути на уредност. (41)

УЧИТЕЉ м <учитељима> *йросвејни радник са учийељском школом; уојшће онај који йоучава, йреноси своје знање, или какву вешијину на друје; онај од која се може нешћо научишћ.* Дете види ово мерило најпре у својој околини, у родитељима, учитељима и васпитачима. (24)

Ф

ФАНТАЗИЈА ж грч. <фантазија> *сјособносћ сликовийој йредсјавања, дочаравања сјвари и дојаја, йојава у мислима независно, одн. мимо ојажања у сјварносћи, машћа, имајинација, уобразиља [...].* Кад сила уображења бивша представљања с другим представљањима сједини, па тако створи неке нове, но таке ликове, који не постоје, онда се то зове стварајућа сила уображења, или фантазија. (15)

ФАНТАСТИЧНОСТ ж грч. <фантастичност> *особина оноја ишћо је фанћасћично, оноја који је фанћасћичан.* Фантастичност, то је лепо и слатко говорећи будалитост, не од зле намере, већ само зато, да се као тобож свет диви. (49)

⁵⁹ Ауторка уз термин наводи његов синоним на латинском језику *indolencia*, те је објашњење термина преузето из *Речника српскога језика Матице српске* (2011: 457), нађено под истом одредницом (*индоленија*). Видети: *Педагогика*, К. Миловук, Београд: Државна штампарија, 1866, стр. 42.

⁶⁰ У *Речнику српскога језика Матице српске* (2011: 1375)

пронађен је термин *упорност* и наведена је његова дефиниција.

Ч

ЧАСТОЉУБЉЕ с <честољубље> особина онога који је *чистиљубив, њежња за личним уважавањем, њошњовањем, амбициозности.* Честољубље то је врлина, која хоће да нешто важимо у очима других људи и пред нама самима. (52)

ЧОВЕКОЉУБЉЕ с <човекољубље> однос према људима који *подразумева љубав, бригу, саосећање, самилости, њошњовање свакој људској бића и сиремности да се добротинствима њомоине било ком човеку, а њосебно невољнику.* Ч. је *црпна карактера, али и хришћанска врлина.* Човекољубље то је мираз женијалне темпераменте, код осталих темперамената показује се тек у зрелијем узрасту, кад су већ разни душевни правци у хармонији. (51)

ЧОВЕЧИЈА ПРИРОДА ж <човечије природе> *скуи бијних, изразитих и ситалних морално-њсихичких и интелектуалних особина њојединца или заједнице, карактер, ћуд, нарав.* То знање утемељено је у познавању опште човечије природе, јер и дете је оно, што и одрасли човек, само с том разликом, што су многе способности код детета тек у клици и у почетку развитка. (9)

ЧУСТВЕНИ УТИСАК м <чувствене утиске> *субјективно осећање, ограз у*

свесити који оситавља какав доживљај који је ојажан неким чулом. Дете већ пре овог времена има многе чувствене утиске, који су важни за његово образовање; но ми никако не можемо да измеримо силу тих утисака, ових следства и узрок, зато се у томе ослањамо на природу, и чувамо само против оног, што би могло дејствовати одвећ јако и забуњујући. (13–14)

ЧУСТВО ВИЋЕЊА с <чувство вићења> *сјособности да се ојајаји чула њрећворе у сазнање.* Пре свега се развија и ради чувство вићења, које наједаред обузима мложину предмета по боји, изгледу и споредностима. Дакле онај, који васпита, највећма мора да мотри на то чувство вићења, па да му у редовном следству доводи предмете и да се труди, да регула рад тог чувства. То чувство вићења највише је у дејству и понајвише приноси општем образовању човека, зато и зовем сва опажања укупно „посматрања”. (10)

ЧУСТВИТЕЉНОСТ ж слав. <чувствителност> *њреосетљивости.* Чувствителност то је болешљива раздраженост чувствувања, кад га вређа свака маленкост; говори се о осетљивом човеку: ваља га чувати као пресно јаје. (30)

6. Анализа

У анализираном корпусу регистровано је укупно 96 педагошких термилошких јединица. Прикупљена грађа најпре је подељена у тематске групе, а затим је анализирана. Подела на тематске групе олакшава анализу грађе, а на тај начин стичемо и увид у то које су области педагошке (и са њом блиске, психолошке) терминологије биле развијене током прве половине и на почетку друге половине 19. века.

Да би се упоредила грађа са педагошком терминологијом у стандардном српском језику, током истраживања узети у обзир, на првом месту, уџбеници из педагогије, приручник за учитеље и наставнике, али и један уџбеник из психологије. Наиме, Катарина Миловук у *Педагоџици* користи извештај број термина који нису директно везани за дисциплину именовану у наслову дела, већ су у већој мери својствени психологији због тога што именују неке од психолошких феномена као што су темперамент, нагон, емоције и др. Без тих феномена, педагошки постулати не би могли правилно да се изучавају и разумеју, па верујемо да је њихово узимање у обзир релевантно, као и коришћење поменутог уџбеника.

Забележена грађа може се поделити на следеће тематске целине односно групе:

Називи основних емоција: СТРАХ

Називи негативних емоција: ГЊЕВ, ЗАВИСТ, НЕНАВИСТ

Називи књижевних појмова: БАСНА

Називи пожељних човекових својстава: БЛАГОДАРНОСТ, ЛАКОМИСЛЕНОСТ, ЛУКАВСТВО, ЉУБАЗНОСТ, НАПРАСИТОСТ, НЕПОСЛУШНОСТ, ОДВАЖНОСТ, ОСЕТЉИВОСТ, ПАЖЉИВОСТ, ПРИЛЕЖАЊЕ, ПРОТУВОСТ, РАЗУМНОСТ, СЕНТИМЕНТАЛНОСТ, СУРОВОСТ, СПОЉАШЊА СУРОВОСТ, ТВРДОГЛАВОСТ, БУДЉИВОСТ, УНУТРАШЊА СУРОВОСТ, УПОРСТВО, ЧАСТОЉУБЉЕ, ЧОВЕКОЉУБЉЕ

Називи језичких појмова: ГОВОР, ЈЕЗИК, МАТЕРНИ ЈЕЗИК

Називи везани за област људске психике: САВЕСТИ, СВЕСТИ, СТАЊЕ, СТРАСТ, ТРОМОСТ ДУШЕВНА, ФАНТАЗИЈА, ФАНТАСТИЧНОСТ, ЧОВЕЧИЈА ПРИРОДА

Називи појмова појављених са педагошком функцијом: БРЉАВОСТ, БУДАЛАШТИНА, ЛАГАННОСТ, МЛАДЕЖ, СЛАБОСТ, УРЕДНОСТ

Називи основних психолошких функција: СИЛА ВОЉЕ, СИЛА МИШЉЕЊА, СИЛА ПАМТЕЊА, СИЛА ПОЗНАВАЊА САМОГ СЕБЕ, СИЛА ПОЗНАВАЊА СВЕТА, СИЛА ПОСМАТРАЊА, СПОЉАШЊА СИЛА

ПОСМАТРАЊА, СИЛА СЕЋАЊА, СИЛА СУЂЕЊА, СИЛА УОБРАЖЕЊА, СТВАРАЛАЧКА СИЛА УОБРАЖЕЊА, СИЛА ЧУСТВОВАЊА, УНУТРАШЊА СИЛА ПОСМАТРАЊА

Називи који су уско везани за поље образовања, њих. школства: ЈАВНА ШКОЛА, НАРОДСКА ШКОЛА, ОБРАЗОВАЊЕ, ОБРАЗОВАТИ СЕ, ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ

Називи који њихичу из области психологије: ИНСТИНКТА, ИНТЕЛИГЕНЦИЈА, ПАМТЕЊЕ, ПОЈАМ, ПРЕДСТАВЉАЊЕ, РАЗМИШЉАЊЕ, РАСПОЗНАВАТИ, СПОСОБНОСТ, СУДИТИ, СУЂЕЊЕ

Називи човекових урођених нагона: НАГОН, НАГОН ДЕЛАЊА, НАГОН ДРУЖЕЊА, НАГОН ПОДРАЖАВАЊА

Називи везани за темперамент: ТЕМПЕРАМЕНТА, ЖЕНИЈАЛНА ТЕМПЕРАМЕНТА, КОЛЕРСКА ТЕМПЕРАМЕНТА, МЕЛАНКОЛСКА ТЕМПЕРАМЕНТА, САНГВИНСКА ТЕМПЕРАМЕНТА, ФЛЕГМАТСКА ТЕМПЕРАМЕНТА.

Општи педагошки термини: ВАСПИТАЊЕ, ВАСПИТАЧ, ВАСПИТАВАЈУЋЕ СРЕДСТВО, ДЕТИЊСТВО, ЖИВО ДЕТЕ, МИРНО ДЕТЕ, ПЕДАГОГИКА, ПРИВАТНО ВАСПИТАЊЕ, ПРИВАТНО УЧЕЊЕ, РОДИТЕЉ, УЧИТЕЉ

Називи психичких процеса везаних за чула, њих. осећаје: ОПШТЕ ЧУСТВО, ЧУСТВО ВИЂЕЊА, ЧУСТВЕНИ УТИСАК, ЧУСТВИТЕЉНОСТ

6. 1. Анализа порекла

Ако анализирамо порекло забележених термина, лако можемо увидети да је број термина домаћег порекла много већи у односу на оне страног порекла. У време када Катарина Миловук ствара, пуризам је био присутан, па овакво стање у термилошкој систему не би требало да изненади. Чистунство се односило првенствено на турцизме, али и друге речи страног порекла, што је допринело активирању бројних синонимних посрбица (Милановић 2013: 8).

Поред тога што су славенизми словенског порекла, ауторка им није била нарочита наклоњена, што и видимо кроз податак статистичке природе – у уџбенику налазимо свега један термин тог порекла. Могли бисмо констатовати да су речи домаћег порекла засигурно најзаступљеније, што би онда одговарало мишљењу тог времена да треба пре свега употребљавати домаће речи. Када су у питању термини пореклом из грчког

и латинског језика, Катарина Миловук их је унела у дело, додуше у невеликом броју, што је чини онда умеренијим пуристом.

Од термина *домаћеї њорекла* можемо издвојити њих 86 (93,48% од укупног броја термина), а то су: басна, благодарност, брљавост, будалаштина васпитавајуће средство, васпитање, васпитач, вредност, гњев, говор, детињство, живо дете, завист, јавна школа, језик, лаганост, лакомисленост, лукавство, љубазност, матерни језик, мирно дете, младеж, нагон, нагон делања, нагон дружења, нагон подражавања, напраситост, народска школа, ненавист, непослушност, образовање, образовати се, одважност, опште чувство, осетљивост, основно образовање, пажљивост, памтење, појам, представљање, приватно васпитање, приватно учење, прилежање, протувост, размишљање, разумност, распознавати, родитељ, савест, свест, сентименталност, сила воље, сила мишљења, сила памтења, сила познавања самог себе, сила познавања света, сила посматрања, сила сећања, сила суђења, сила уображења, сила чувствовања, слабост, спољашња сила посматрања, спољашња суровост, способност, стање, стваралачка сила уображења, страст, страх, судити, суђење, суровост, тврдоглавост, тромост душевна, ћудљивост, унутрашња суровост, унутрашња сила посматрања, упорство, уредност, учитељ, фантастичност, честољубље, човекољубље, човечија природа, чувствени утисак, чувство виђења.

Посебно ћемо издвојити термине: женијална темперамента, колерска темперамента, меланколска темперамента, сангвинска темперамента, флегматска темперамента, будући да ови термини имају специфичан статус, и то због друге компоненте овог вишечланог споја која није домаћег порекла. Реч је о термину *ѿемїераментїа* који води порекло из латинског језика (о томе више у наставку рада).

Међу терминима домаћег порекла највише је оних који представљају *називе њожельних човекових својсїава* (21): благодарност, лакомисленост, лукавство, љубазност, напраситост, непослушност, одважност, осетљивост, пажљивост, прилежање, протувост, разумност, сентименталност, суровост, спољашња суровост, унутрашња суровост, тврдоглавост, ћудљивост, упорство, честољубље, човекољубље. Како би прецизност у анализи била у потпуности спроведена, напомињемо и то да су од 21 термина из наведене групе, сви домаћег порекла. Овакво стање не изненађује јер се називи људских особина условно могу сматрати основним лексичким фондом сваког језика, односно спадају међу лексеме које

именују основне појмове који окружују човека. Стога можемо да очекујемо да је и српски, као и већина језика, развио свој термилошки систем у овој тематској области.

Затим, нешто мање заступљени су термини домаћег порекла који представљају *називе основних психолошких функција* (13): сила воље, сила мишљења, сила памтења, сила познавања самог себе, сила познавања света, сила посматрања, сила сећања, сила суђења, сила уображења, сила осећања, спољашња сила посматрања, стваралачка сила уображења, унутрашња сила посматрања. Ова тематска област специфична је по томе што се уз назив основне психолошке функције придодаје реч *сила*. У случају да се она изостави, значење термилошког израза се не би променило. Данас влада такво стање: изоставља се понављајући, први део израза и наводи само његова главнина – појам психолошке функције, нпр. воља, мишљење, посматрање итд.

Термини домаћег порекла који представљају *ојшће педагошке термине* (10): васпитање, васпитач, васпитавајуће средство, детињство, живо дете, мирно дете, приватно васпитање, приватно учење, родитељ, учитељ.

У нешто мањем броју, заступљени су термини *који јошчу из области психологије* (8): памтење, појам, представљање, размишљање, распознавати, способност, судити, суђење.

По бројности, одмах потом, следе термини *људске психе* (6): савест, свест, стање, страст, тромост душевна, човечија природа.

Међу терминима домаћег порекла у само једном броју мање заступљени су они који се односе на групу *назива који су уско везани за поље образовања, иј. школска*: јавна школа, народска школа, образовање, образовати се, основно образовање, и групу *назива ојшће јознајоси са педагошком функцијом*: брљавост, лаганост, младеж, слабост, уредност.

Четири термина домаћег порекла налазе се у тематској целини *назива човекових урођених наона*: нагон, нагон делања, нагон дружења, нагон подражавања.

Од *назива који су везани за нејативне емоције* имамо гњев, завист, ненавист. Дакле, укупно три (3) термина, исто колико и у групи *назива језичких термина*: говор, језик, матерни језик.

На крају, од *назива основних емоција* налазимо страх, а од *књижевних појмова* забележен је, исто тако, само један домаћи термин, а то је басна.

У *Педагозици*, посебно место заузимају термини *грчкој* и *латинској* *порекла* којих је издвојено укупно пет, односно 5,43% од укупног броја.

Од термина грчког порекла издвојени су фантазија и педагогика. Три придевске форме су изведенице од лексеме страног (у овом случају грчког) порекла и, као такве, оне се више не посматрају као стране, него као одомаћенице: колерска [темперамента], меланколска [темперамента], флегматска [темперамента]. Од забележена два термина грчког порекла, један припада *обласци* *назива везани људску психу* (2) (фантазија) и један *оштри* *педагошки термин* (1) (педагогика).

Што се тиче термина *фантасичности*, његова основа јесте страна, али је лексема претрпела процес деривације због чега је данас посматрамо као одомаћеницу.

Латинског порекла издвојено је такође три термина: инстинкта, интелигенција, темперамента. Прва два наведена термина припадају групи *назива из области психологије* (инстинкта, интелигенција), а један из скупине *термина везаних за темперамент* (темперамента).

У случају термина *санџинска* [*темперамент*], исто је као и код три придевске форме које су већ поменуте: то јесу изведенице лексеме страног порекла, међутим, баш зато што су изведене, не посматрају се као термини страног порекла.

Термин који се посматра као изведеница од основе лексеме турског порекла, али не и као турцизам, јесте *будалашићина* – назив за будаласт, глуп, непромишљен, неразборит поступак. Ако узмемо у обзир историјске околности, можда би се могао очекивати већи број турцизама.

Од славенизама појављује се свега један термин (*чувствителности*), истовремено чинећи, процентуално гледано, 1,09% укупне грађе.

На крају, након анализе порекла ексцерпираних термина увиђамо да је оних страног порекла 6, а домаћег чак 86. Термини домаћег порекла су процентуално најзаступљенији међу називима везаних за област људских особина, али треба рећи да они чине доминантну већину и у свим осталим побројаним скупинама. *Педагогика* је, с обзиром на своју стручну природу,

у лексичком погледу, обogaћена грцизмима и латинизмима, поред свега једног славенизма.

6. 2. Однос према савременом терминолошком систему из области педагогије

Након поређења педагошких термина из *Педагоџике* Катарине Миловук (1866) са савременим стањем,⁶¹ увиђамо да су се до данас сачувала 52 термина што чини 54,17% од укупног броја. Већина је сачувала свој фонолошки изглед, али и значење (постоји, додуше, извешан број примера код којих је могуће увидети минималне измене – случајеви да су синоними у чешћој употреби од забележених термина, нпр. живо дете: живахно дете): басна (П1: 117), благодарност (РСЈ: 87), будалаштина (РСЈ: 113), васпитање (П1: 5), васпитач (П1: 78), говор (П1: 47), детињство (П4: 86), живо дете (РСЈ: 353 – живахно дете), завист (П4: 250), интелигенција (П2: 122), јавна школа (П2: 426), језик (П1: 193), лаганост (РСАНУ: 467), лакомисленост (РСЈ: 610), лукавство (РСЈ: 642), љубазност (РСЈ: 646), мирно дете (РСЈ: 698), младеж (РСЈ: 703), нагон (П1: 70), напраситост (П4: 770), непослушност (РСЈ: 808), образовање (РСЈ:), образовати се (П1: 216), одважност (П1: 71), осетљивост (П2: 88),⁶² основно образовање (П1: 166), пажљивост (П1: 399), појам (П1: 113), приватно васпитање (П1: 54), приватно учење (П2: 14), размишљање (П1: 158), разумност (П4: 1104), распознавати (П3: 120), родитељ (П1: 83), савест (П4: 26), свест (П1: 55), сентименталност (РСЈ: 1191), слабост (П1: 100), способност (РСЈ: 1234), стање (П4: 54), страст (РСЈ: 1251), страх (П1: 78), судити (РСЈ: 1261), суђење (РСЈ: 1159), суровост (П2: 35), тврдоглавост (РСЈ: 1281), ћудљивост (РСЈ: 1331),

⁶¹ Извори савременог стања термина су: *Педагоџика: уџбеник за учитељске школе и педагошке акадџије*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево, 1968. (П1), *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016. (П2), *Педагоџика: уџбеник за учитељске школе*, Знање, Београд, 1949. (П3), *Ошћића психолоџија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004. (П4), *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011. (електронско издање) (РСЈ).

⁶² Забележен је жекавски облик речи.

учитељ (П2: 81), фантазија (П3: 28), фантастичност, (РСЈ: 1401), честољубље (РСЈ: 1474), човекољубље (П2: 207).⁶³

Посебно ћемо истаћи следеће термине: сила воље (П3: 59), сила мишљења (П3: 14), сила памтења (РСЈ: 894), сила посматрања, (П1: 181), сила сећања (РСЈ: 1193), сила суђења (РСЈ: 1159), сила уображења (РСЈ: 1371) због тога што у наведеним изворима не постоје потврде примера у конструкцији „сила + именица”, већ се налази само именица, нпр. *мишљење*, *посматрање*. Исто је и са терминима везаним за људске нагоне (нагон делања (РСАНУ: 201), нагон дружења (РСЈ: 310), нагон подражавања (П3: 98), јер нема потврда примера конструкције „нагон + именица”, већ, такође, стоји само именица (делање, подражавање, дружење).

Код 14 термина, што чини 14,58% од укупног броја, изменила се фонолошка или творбена структура: брљавост (РСЈ: 108 – брљивост), гњев (П4: 246 – гнев), инстинкта (П2: 229 – инстинкт),⁶⁴ колерска темперамента (П4: 314 – колерични темпераменат),⁶⁵ матерни језик (П1: 75 – матерњи језик), меланколска темперамента (П4: 315 – меланхолични темпераменат), памтење (П4: 129 – памћење), педагогика (П1: 5 – педагогија), представљање (П3: 201 – претстављање), сангвинска темперамента (П4: 314 – сангвиничан темпераменат), темперамента (П2: 231 – темперамент),⁶⁶ упорство (РСЈ: 1375 – упорност), флегматска темперамента (П4: 314 – флегматични темпераменат), човечија природа (РСЈ: 1031 – човекова природа).

Код вишечланих израза *васийӣавајуће средсй̄во*, *сила йознавања самої себе*, *сила йознавања свет̄а*, *сйољаашња сила йосмай̄рања*, *сйољаашња суровосй̄*, *сй̄варалачка сила уображења*, *унуй̄рашња сила йосмай̄рања*, *унуй̄рашња суровосй̄* не постоје потврде у савременим изворима.

⁶³ Забележен је јекавски облик речи.

⁶⁴ Забележен облик у уџбенику: *инсй̄инкй̄* (финално -а се временом изгубило).

⁶⁵ Код свих типова темперамената се губи финално -а и мења се фонологија придева, тј. типа темперамента.

⁶⁶ У овом извору стоји *й̄емй̄ераменй̄* (изоставља се -а- у последњем слогу), а у осталим *й̄емй̄ераменай̄* (уметнуто је -а- у последњем слогу).

Постоје термини који су у савременом српском језику замењени другим формама. Такви су термини који садрже морфему *чусѣво*: сила чуствовања, опште чувство, чувство виђења, чувствени утисак, чувствителност. У зависности од контекста, данас бисмо употребили термине осећај, доживљај, осећање или чуло, што значи да је термин *чусѣво* некада био полисемичан. У примеру *оѣшѣе чусѣво* могли бисмо рећи да се ради о човековој општој способности да користи чула (дакле, реч је о чулности), а у примеру *чусѣвиѣелностѣ* мисли се на осећајност.

Посебно можемо издвојити оне термине (2 > 2,08%) који се од термина у савременом српском језику разликују у погледу творбеног форманта: упорство – упорност (РСЈ: 1375). За термин *ненависѣ* пронађена је потврда у *Речнику срѣскоѣ језика* у форми *ненавидностѣ* (РСЈ: 803). У савременом језику, израз је потиснут у корист лексеме *зависѣ*, што и стоји као синоним у речничком појашњењу појма.

Одређен број термина пронађен у изворима савременог стања термина (уѣбеници из педагогије, педагошки приручник, уѣбеник из психологије) не постоје у *Педагоѣици* Катарине Миловук: активност (П1: 137), анализа (П3: 124), ауторитет (П3: 301), биолошке предиспозиције (П2: 124), вербално насиље (П2: 455), вештина (П1: 251), владање (П1: 447), ген (П2: 131), градиво (П2: 345), дидактички принципи (П3: 135), дисциплина (П3: 335), доживотно учење (П2: 19), друштво (П3: 3), еманципација (П2: 80), емпатија (П2: 262), задатак (П1: 449), заједница (П2: 33), игре улога (П2: 160), индивидуализација (П2: 153), интеракција (П2: 440), когнитивни интерес (П2: 142), колектив (П1: 79), комуникација (П2: 15), компетенција (П2: 302), мајеутика (П2: 37), мотивација (П1:148), навика (П1: 165), настава (П3: 13), наставни метод (П3: 191), одговорност (П1: 446), ординална скала (П2: 382), перцепција (П1:124), поверење (П1: 73), потенцијал (П2: 87), потреба (П3: 93), поучавати (П2: 45), правила (П2: 108), равноправност (П1: 73), развој (П2: 90), ривалство (П1: 245), самоконтрола (П1: 325), сарадња (П1: 456), самоуправљање (П1: 217), симулација (П2: 161), солидарност (П2: 84), социјалан контекст (П2: 86), стратегија (П2: 453), толеранција (П2: 143), усмено излагање (П2: 154), физичко васпитање (П1: 59).

Код вишечланих термилошких јединица у највећем броју примера управо именица представља обавезни конститутивни члан, док придеви веома често функционишу само као детерминативне јединице уз дате именице, дакле, не и као самостални термини (*јавна школа, флејмајска тѐмјераментѝа, човечија ѝрприода* итд.)

6. 3. Разлози очувања (фаворизовања) и губљења термина

Из претходне анализе можемо видети какав је био историјски термилошки систем у првим деценијама друге половине 19. века, али и како се мењао до данашњих дана. Због чега је, заправо, дошло до промене овог система? Да би се дао одговор на ово питање, постављена су три критеријума: критеријум порекла, критеријум структуре и семантичко-творбено-функционални критеријум.

6. 3. 1. Критеријум порекла

Једна од идеја Вука Карацића и његових следбеника која је, уосталом, и прихваћена, гласила је да славенизме треба искоренити и дати предност домаћим речима. Тако ће већина термина или бити посрбљена или замењена неком другом формом: опште чувство > осећај, дожиљај, осећање; чувствителност > осећајност, доживљајност, осетљивост; чувство виђења > чуло вида.

Термини грчког и латинског порекла углавном су очувани у неизмењеном облику (*фанѝазија, инѝелиѝенција* итд.) са појединим изузецима који су србизирани, нпр. уместо облика *фанѝасѝичносѝ* у савременом српском језику се усталио облик *машѝа*, нешто ређе *убразиља*, јер се ипак предност даје постојећем србизираним термину грчког порекла који задовољава критеријуме прецизности, недвосмислености.

Иако су међу терминима домаћег порекла многи сачувани, неки су променили структуру или значење. Термин *ненависѝ* постоји у РСЈ, али се данас ретко као такав употребљава будући да је потиснут у корист термина *зависѝ*. Кад је реч о терминима *живо деѝе* и *човечија ѝрприода*, измењен је облик придева (*живахно деѝе, људска ѝрприода*) .

Споменућемо и изведеницу од основе лексема турског порекла, сачувану и кориштену данас – *будалашићина* – с напоменом да се ова лексема у савременој педагогији не сматра термином.

Термини *женијална ѿемйераменѿа*, *народска школа*, *йосѿојансѿиво*, *йрилежање*, *йроѿувосѿ* не постоје у савременом српском језику.

6. 3. 2. Критеријум структуре

Када је структура термина у питању, у савременом језику се тежи језичкој економији, тако да ће се усталити једночлани термини на рачун оних двочланих где је то могуће (нпр. *воља* : *сила воље*).

Када је у питању редослед компонената вишечланог термина, у анализираној грађи уочава се појава постпонованог атрибута, типичног за предстандардну епоху (нпр. *ѿромосѿ душевна*). Такво стање није типично за савремено језичко стање, тако да ће атрибут бити у препонованој позицији (нпр. *душевна ѿромосѿ*).

6. 3. 3. Семантичко-творбено-функционални критеријум

Овај критеријум односи се на конкурентне термине код којих су се само неки стабилизовали у грађи тако да, ако постоје два термина који означавају исти појам, где је један моносемичан, а други полисемичан, предност се даје моносемичном јер то доприноси прецизности коју, по дефиницији, термин мора да поседује. У примеру *фанѿазија*: *фанѿасѿичносѿ* чешће ћемо пронаћи термин *фанѿазија*, чију потврду налазимо и у уѿбеницима. *Фанѿасѿичносѿ* поред овог значења може да има и значење ‘особине онога што је фантастично, онога који је фантастичан: *~снова*, *~ мисли*, *~ моѿива*’, док *фанѿазија* има значење ‘способности сликовитог представљања, дочаравања ствари и догађаја, појава у мислима независно, одн. мимо опажања у стварности, машта, имагинација, уобразиља’, на шта се у контексту у *Пегаѿоѿици* Катарине Миловук и мисли.

Такође, ако постоје два термина која означавају исти појам, где је значење тог појма једном термину примарно, а другом секундарно, предност се даје оном коме је то значење примарно. То видимо у

забележеним примерима *расуђивање: суђење*. Термину *суђење* (> *расуђивање*) ово је секундарно значење, те ће се због тога усталити термин *расуђивање*, што и видимо након ексцерпције грађе из уџбеника. Ово значење термина *суђење* налазимо у *Речнику Мајице српске*, али не и у уџбеницима.

7. Закључак

Педагојика (1866) Катарине Миловук показује нам да је термилошки систем из области педагогије у времену када је вођена борба за стандардизацију српског језика, односно у завршној фази тог процеса (ако се узме у обзир година 1868. када званично можемо да говоримо о стандардном српском језику), у одређеној мери истоветан у односу на онај који је утврђен данас. С обзиром на то да је *Педагојика* писана непосредно након елаборације вуковског језика, овакво стање је и очекивано. Ако бисмо били још прецизнији, рекли бисмо да је К. Миловук штампала своје дело онда када је на филолошкој сцени у току био процес акцентуације, односно имплементације и експанзије новог идиома.⁶⁷

Ако посматрамо порекло термина, констатујемо да је 8,33% од укупног броја страног порекла. Термини страног порекла означавали су апстрактне појаве и појмове у вези са психолошким феноменима итд. Међу њима се издавајају славенизми, који су од Вукове реформе системски уклањани тако што су србизирани или замењени другим формама. Такође, заступљени су термини грчког и латинског језичког порекла, али њих није задесила судбина славенизама. Термини из грчког и латинског језика углавном су сви сачувани или су прилагођени норми српског језика. У скоро занемарљивом броју јављају се позајмљенице из турског језика које, попут оних из грчког и латинског, такође опстају и у савременом српском термилошком систему.

⁶⁷ Немојмо заборавити чињеницу да је 60-их година 19. века заживео назив *српскохрвајски/хрвајскосрпски* језик, а деценију раније потписан је Бечки књижевни договор (1850), неформални споразум о заједничком језику Срба и Хрвата, тј. о јединственим књижевнојезичким и правописним начелима Срба и Хрвата.

Када су у питању термини домаћег порекла, забележено их је много више у односу на оне страног порекла. Ти домаћи термини, забележени у *Педагоџици*, сачувани су и до данас углавном у неизмењеном облику, евентуално су у чешћој употреби синоними појединих термина. Структурно посматрано, фразни (двочлани) термини замењени су једночланим где је то било могуће, а позиција атрибута прилагођена је правилима стандардног српског језика (препоновани атрибут).

ИЗВОРИ

Миловук, Катарина (1866). *Педагоџика*. Београд: Државна штампарија.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора и Љиљана Суботић (2011). Концепција дијакхронијског термилошког речника. У: *Лексиколоџија, ономаџија, синџакса: зборник у часопису Гордани Вуковић*. Нови Сад: Филозофски факултет. 149–162.
- Бјелаковић, Исидора (2013). Елементи микроструктуре дијакхронијског термилошког речника. У: *Језици и културе у времену и џросџору: џемаџијски зборник II/2* (ур. Снежана Гудурић и Марија Стефановић). Нови Сад: Филозофски факултет. 231–242.
- Бјелаковић, Исидора и Ирена Цветковић-Теофиловић (2017). Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (огледна свеска). *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска* (ур. И. Бјелаковић, И. Цветковић-Теофиловић, А. Милановић). Нови Сад: Матица српска. 17–32.
- Бјелаковић, Исидора (2017а). *Термилоџија код Срба у 18. и 19. веку (маџемаџијска џеоџрафија и карџоџрафија)*. Нови Сад: Два пера.
- Бјелаковић, Исидора (2017б). Друштво српске словесности и проблем израде термилоџије. У: *Књижевности и језик у Друшћу српске словесности. Научни скуџови, CLXVIII. Одељење језика и књижевности Књиџа 29* (ур. Предраг Пипер и Владан Јовановић). Београд: САНУ. 61–76.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ, 1959 – .
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јесипов, Петровић Борис и Николај Кирилов Гончаров (1949). *Педагоџика: уџбеник за учџићелске школе*, Београд: Знање. (ПЗ)

- Мацановић, Ана (2018). *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Миодраговић, Јован (2009). *Народна педагогија у Срба или Како наш народ додиже пород свој*. Београд: Радио телевизија Србије.
- Михајловић, Татјана и Миле Илић (2020). Христологија педагогије Светог Саве. У: *Зборник радова Филозофског факултета, год. 50, бр. 4* (ур. Јашар Реџепагић). Приштина: Филозофски факултет. 249–269.
- Монашевић, Каменко. „Др Ђорђе Натошевић”. *Босанска вила: лист за забаву, поуку и књижевност*, број 16, година II, 1887.
- Петровић, С. Јелена, Даница М. Добросављевић и Мирјана М. Симић (2019). Развитак школства и педагогије у првој половини XX века – најзначајнији научни и друштвени утицаји. У: *Зборник радова Филозофског факултета, XLIX, број 2* (ур. Јашар Реџепагић). Приштина: Филозофски факултет. 263–281.
- Поткоњак, Никола и др. (1989). *Педагошка енциклопедија I и II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Рот, Никола (2004). *Општи психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. (П4)
- Теодосић, Радван и др. (1968). *Педагогика: уџбеник за учитељске школе и педагошке академије*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника. (П1)

*

- Hartmann, R. R. K. (2005). Pure or hybrid? The development of the mixed dictionary genres. *Facta universitas: series, linguistics and literature Vol. 3, No 2*. 193–205.
- Matijević, Milan, Vesna Bilić i Siniša Opačić (2016). *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (П2)
- Mihaljević, Milica (1998). *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Šipka, Danko (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Jovana Vojvodić

TERMINOLOGY IN *THE PEDAGOGY* BY KATARINA MILOVUK (1866)

SUMMARY

The primary goal of the research is to create a pedagogical terminological system in the work *The Pedagogy* by Katarina Milovuk, printed in 1866. The recorded material is given in the form of a dictionary with

definition and context, and then it is divided according to the semantic fields to which the terms belong and according to their origin. Finally, the analyzed material is compared with the terminological system of the modern Serbian language.

KEYWORDS: terminology, pedagogy, dictionary, term, Katarina Milovuk

Мср Јована Војводић
Одсек за српску књижевност и језик
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду,
Република Србија
jovanav997@gmail.com

